

Post-istina i važnost informacijske pismenosti

Premužić, Borna

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:280603>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-11-30**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
Ak. god. 2020./2021.

Borna Premužić

Post-istina i važnost informacijske pismenosti

Završni rad

Mentorica: prof. dr. sc. Mihaela Banek Zorica

Zagreb, 2021.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Borna Premužić

Sadržaj

Sadržaj.....	ii
1. Uvod.....	1
2. Post-istina.....	2
2.1. Povijest post-istine i njena obilježja.....	2
2.2. Poricanje znanosti kao preteča ostalih fenomena post-istine	6
2.3. Utjecaj društvenih mreža u doba post-istine	9
3. Informacijska pismenost	12
3.1. Pojam informacijske pismenosti i suvremeni oblici pismenosti	12
3.2. Važnost informacijske i suvremenih pismenosti u kontekstu post-istine	17
3.3. Informacijska pismenost u obrazovanju.....	19
4. Zaključak.....	22
5. Literatura.....	23
Sažetak	27
Summary	28

1. Uvod

Čovječanstvo se nalazi u dobu post-istine, dobu u kojemu javno mišljenje oblikuju stavovi, uvjerenja i osjećaji, a objektivne činjenice su postale manje bitne. Fenomeni koji obilježavaju doba post-istine su lažne vijesti, dezinformacije, „smrt stručnosti“, filter mjehurići i algoritmi društvenih mreža koji određuju ponašanja korisnika. Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija doveo je do prezasićenosti informacijama i potrebno je posjedovati određena znanja kako bi u mnoštvu netočnih i polutočnih tvrdnji osoba pronašla vjerodostojne informacije. Pri pronalasku vjerodostojnih informacija u novim informacijskim krajolicima 21. stoljeća, kao i za prepoznavanje onih netočnih ili neistinitih, važno je obratiti pažnju na koncept informacijske pismenosti. Informacijska pismenost skup je sposobnosti pojedinca da prepozna potrebu za informacijom, pronađe, vrednuje i kvalitetno koristi tu informaciju. Iz tog razloga ovaj završni rad bavit će se pojmom post-istine i različitim fenomenima koji su doveli do stvaranja i održavanja post-istine. Također, prikazat će se i koncept informacijske pismenosti koju mnogi autori smatraju najboljim „oružjem“ protiv post-istine.

Prvi dio rada bavit će se pojmovnim definiranjem post-istine i povijesnim razvojem tog fenomena. Nadalje, proučit će se poricanje znanosti kao čimbenika koji je doveo do nepovjerenja u znanstvenike i kao preteča fenomenima post-istine. Proučit će se i utjecaj društvenih medija i novih internetskih okruženja na korištenje i vrednovanje informacija u doba post-istine. Drugi dio rada bit će fokusiran na informacijsku pismenost, pojmovno određenje tog pojma te promjenu kroz koju je taj koncept prošao. Zatim će se proučiti razvoj koncepta informacijske pismenosti u vrijeme post-istine i naposljetku će se dati uvid u informacijsku pismenost u obrazovanju i probleme s kojima se koncept susreće. Ova tema odabrana je zbog relevantnosti u današnjem društvu, a koncepti post-istine i informacijske pismenosti čine važan diskurs današnjeg vremena.

2. Post-istina

Post-istina sve se češće pojavljuje u javnom diskursu nakon što ju je 2016. godine Oksfordski rječnik proglasio za riječ godine. Upotreba ove riječi porasla je za 2000% u odnosu na prethodnu godinu i izbor za riječ godine činio se očitim (McIntyre, 2018). Fraza „post-istina“ izazvala je veću pažnju nego ikada, ne zato što je izazvala debate među lingvistima, već zato što je dala društveno-politički presjek svijeta i vremena u kojem živimo (Jevtić, 2017). Porast korištenja riječi „post-istina“ mnogi autori pripisuju Referendumu o članstvu Ujedinjenog Kraljevstva u Europskoj uniji, odnosno Brexitu i predsjedničkim izborima u Sjedinjenim Američkim Državama (Jevtić, 2017). Izbori u SAD-u i Brexit obilježeni su otvorenim laganjem, napuštanjem dokaza u argumentiranju i prikrivanju činjenica i nije neobično što je pojam „post-istina“ upravo 2016. izabran za riječ godine (McIntyre, 2018).

U Oksfordskom rječniku riječ „post-istina“ definirana je kao pridjev koji označava ili se odnosi na okolnosti u kojima objektivne činjenice manje utječu na oblikovanje javnog mnijenja od poziva na emocije i osobna uvjerenja (McIntyre, 2018). U obrazloženju proklamacije navodi se kako se prefiks „post“ ne odnosi na naknadni, već na period u kojem je koncept istine postao nevažan (Jevtić, 2017). Odnosno, kako McIntyre (2018) smatra, ovim pojmom se ne želi reći da činjenice više nisu bitne, već se želi naglasiti problem da se činjenice u današnje vrijeme lako mogu zasjeniti, odabrati i prezentirati unutar određenog političkog konteksta ili ideologije.

2.1. Povijest post-istine i njena obilježja

Još od početaka intelektualnog života zapadne civilizacije, tvrdi Cvrtić (2019), ljudi su težili ka ideji istine. Na tim temeljima izrađena su stoljeća filozofskog i znanstvenog rada i pokušavalo se otkriti ono što je istinito, na što se možemo osloniti u ljudskom djelovanju i životu (Cvrtić, 2019). Ulaskom u eru post-istine koju čine dezinformacije i lažne vijesti (eng. *fake news*), težnja ka istini bitnija je nego ikada. Iako je pojam „post-istina“ veću pažnju no ikada privukao 2016. nakon Američkih predsjedničkih izbora i Referenduma o članstvu Ujedinjenog Kraljevstva u Europskoj uniji, 2016. godinu ne možemo smatrati početkom ovog pojma. Jevtić (2017) napominje kako lingvisti smatraju da je riječ „post-istina“ prvi upotrijebio srpsko-američki scenarist, dramatičar i romanopisac Steve Tesich 1992. godine u časopisu *The Nation*. Steve Tesich ovaj pojam upotrijebio je govoreći o ratu u Perzijskom zaljevu: „Poznato je da istina ima vrlo malo utjecaja na nas, jer smo mi, kao slobodni ljudi, slobodno odlučili da

hoćemo živjeti u nekakvom postistinskom svijetu.” (Tesich, 1992:13). Jevtić (2017) spominje kako teoretičari navode da je u rječniku Merriam-Webster 2006. godine pobjedu za riječ godine odnijela riječ „prived istinitosti“ (eng. *truthiness*) koju je prvi upotrijebio američki komičar Stephen Colbert govoreći da tadašnji američki predsjednik George Bush koristi osjećaje prije nego činjenice. Korištenjem ovih pojmova kao što su „post-istina“ i „prived istinitosti“ možemo primijetiti kao svjesnost o zanemarivanju istine nije novijeg vijeka.

Neki smatraju da je doba post-istine započelo pojavom masovnih medija, no korijene problema možemo uočiti u akademskim raspravama o postojanju objektivne istine, pa čak i u izumu tiskarskog stroja. McIntyre (2018) smatra kako su filozofske rasprave o postojanju ili nepostojanju objektivne istine omogućile kasnije napade na autoritet znanosti i kroz godine dovele do situacije u kojoj ljudi nemaju povjerenje u znanost. Popovac (2020) uviđa kako je Gutenbergov izum tiskarskog stroja dokinuo višestoljetni monopol nad istinom. Do tada je izdavačka manufaktura bila ograničena ručnim prepisivanjem, a tiskarski stroj učinio je proces umnožavanja bržim i učinkovitijim. Sama činjenica da se monopol nad istinom i izvrtanje istine može ostvariti novim i bržim medijima očituje se i u daljnjem izumu fotografije, radija, filma i televizije. Jevtić (2017) navodi američke novinare koji su manipulirali javnošću kako bi SAD započeo rat sa Španjolskom 1898. godine, a kao primjer utjecaja masovnih medija na poimanje stvarnosti navodi emitiranje radio drame „Rat svjetova“ 1938. godine, nakon koje nastala masovna panika jer su slušatelji vjerovali da je riječ o invaziji izvanzemaljaca. No, najveći preokret u medijima i u razvoju post-istine učinio je Mark Zuckerberg kada je 2004. godine pokrenuo društvenu mrežu Facebook. Facebook je svojim razvojem i činjenicom da ga koristi preko 2 milijarde korisnika omogućio društvenim mrežama da postanu najkorišteniji mediji, time uzevši „monopol“ nad istinom u svoje ruke. „Sada svaki pojedinac ima priliku biti nakladnik, svaki pojedinac može se igrati ili biti novinar, bez ikakvog plaćanja. Svaki pojedinac može kreirati i neograničeno slati svoje poruke svih oblika, svaku vrstu propagande, istine i laži.“ (Popovac, 2020:62). Malerlo i Pereira (2019) napominju kako velika većina Amerikanaca koji čitaju lažne vijesti (eng. *fake news*) i kojima su društvene mreže glavni izvor informacija, najčešće u takve vijesti i vjeruju. Također, autorice spominju istraživanje u Europi koje je pokazalo da 10 milijuna ljudi iz Središnje i Istočne Europe vjeruje u lažne vijesti te da će mladi prije vjerovati u te vijesti od ostalih dobnih skupina. Društvene mreže postale su prostor u kojem je najteže doći do kvalitetne i istinite informacije, a najviše ljudi upravo njih koristi kao primaran ili jedini izvor informacija.

McIntrye (2020) kaže da se definicija post-istine u Oksfordskom rječniku usredotočuje na ono što je post-istina, ali jednako važno je i pitanje na koji način ljudi prikrivaju i izvrću istinu i zbog čega se to uopće događa. McIntrye (2018) nastavlja kako je bitno osvijestiti činjenicu da ljudi nekada griješe i govore stvari koje nisu istinite bez namjere da lažu. Dakle, takvo ponašanje smatra se slučajnim iznošenjem neistine, a ne laganjem. „Namjerno neznanje“ McIntrye (2018) smatra ponašanjem pri kojem ljudi nisu sigurni je li neka informacija istinita, a svejedno ju iznesu bez da se potrudu istražiti je li informacija točna ili netočna. Osobe koje bez preispitivanja istinitosti svojih tvrdnji iznose neistinitosti smatraju se djelomično odgovornim za širenje neznanja. Zadnje i najutjecajnije ponašanje ljudi je laganje. Laganje je kada jedna ili više osoba pokušavaju prevariti drugu osobu iako znaju da je ono što govore neistina. Dakle, kao što McIntrye (2018) tvrdi da kada je namjera neke osobe izmanipulirati drugu nečime za što zna da nije istina, više se ne radi o krivom tumačenju informacija i činjenica već o njihovom krivotvorenju.

Popovac (2020) ističe dezinformacije kao glavno obilježje ere post-istine i vodeći se UNICEF-ovom podjelom spominje tri vrste dezinformacija:

- Manjkave informacije: informacija je neistina ali nije kreirana s namjerom dezinformiranja ili nanošenja štete iako ih može izazvati.
- Dezinformacije: lažne informacije, namjerno stvorene kako bi izazvale štetne posljedice osobi, grupi, organizaciji, društvu ili državi.
- Zlonamjerne informacije: informacije utemeljene na stvarnosti, a koriste se za izazivanje štetnih posljedica osobi, društvenoj grupi, organizaciji ili državi.

S manjkavim informacijama najlakše se susresti, a najčešće su uzrokovane snažnim utjecajem ishodišne informacije. Manjkave informacije u većini slučajeva ne proizvedu ozbiljne posljedice za društvo, a dezinformacije „u svojoj biti znače maligni oblik masovnog komuniciranja i zloupotrebu masovnih medija“ (Popovac, 2020:69) i mogu imati snažan utjecaj na pojedince i društvo. Dezinformacije su dakle laži, netočni podaci, neprovjerene činjenice, no veoma bitna karakteristika u proučavanju dezinformacija je namjera. Popovac (2020) iznosi da se dezinformiranje može pripisati isključivo autoru dezinformacije, jer on pri stvaranju lažne informacije ima uvid da činjenični okvir nije istinit. Širenje dezinformacija stvara i problem mišljenja utemeljenog na laži pri kojemu osoba vjeruje da je neistina zapravo istina i time svoje uvjerenje koje je oblikovala dezinformacijama, smatra znanjem. Dezinformacije i laži nisu novost, no pojava društvenih mreža omogućila je da se one šire dosad neviđenom brzinom.

„Paradoksalno, društvene mreže, koje prema svojoj osobnosti (sadržaj dijeljen među korisnicima, bez filtriranja treće strane, provjere ili uredničkih sudova), inkluzivnosti i odsustvu uredničkih stega predstavljaju prostor za demokratičnije sudjelovanje u informiranju, prostor za bijeg od mainstream medija i njihovih politika, postale su provodnik i za dominantno negativne tendencije u ovom procesu.“ (Jevtić, 2017:127). Kako su društvene mreže mnogima glavni izvor informacija, autorica Zimdars (2016) stvorila je popis nepouzdatih stranica i uz suradnju s korisnicima stvorila svojevrsnu bibliografiju lažnih vijesti. Unutar popisa je 11 klasifikacija različitih karakteristika izvora vijesti na internetskim stranicama:

- Lažne vijesti (eng. *fake news*): odnose se na u potpunosti izmišljene informacije, lažni sadržaj ili iskrivljavanje stvarne vijesti.
- Satira: odnosi se na korištenje humora, ironije, pretjerivanja, parodije i netočnih informacija pri komentiranju nekog događaja.
- Ekstremna pristranost (eng. *extreme bias*): odnosi se na korištenje samo određene ideologije i oslanjanje na propagandu, dekontekstualizirane informacije i mišljenja koja se prezentiraju kao činjenice.
- Teorije zavjere: odnose se na izmišljanje zavjera i nuđenje teorija i dezinformacija koje tu zavjeru „potvrđuju“.
- Glasine (eng. *rumor mill*): odnose se na prenošenje tračeva, glasina i neprovjerenih tvrdnji.
- Državne vijesti: vijesti u represivnim državama koje se iznose pod sankcijama vlade.
- Bezvrijedna znanost (eng. *junk science*): odnosi se na pseudoznanost, metafiziku, naturalističke zablude i druge znanstveno sumnjive tvrdnje.
- Vijesti iz mržnje (eng. *hate-news*): odnose se na promicanje rasizma, homofobije i druge oblike diskriminacije.
- Mamac za klikove (eng. *clickbait*): odnosi se na pretjerano obmanjujuće ili upitne naslove koji mogu ili ne moraju voditi ka vjerodostojnom sadržaju.
- Pažljivo nastaviti (eng. *proceed with caution*): odnosi se na vijesti koje mogu biti pouzdane, ali čiji sadržaj zahtjeva dodatno istraživanje.
- Političke: odnose se na vijesti koje pružaju općenito provjerljive informacije u prilog određenim gledištima ili političkoj orijentaciji.
- Vjerodostojne: odnose se na širenje vijesti i informacija na način da je to širenje u skladu s tradicionalnom i etičkom praksom u novinarstvu (Zimdars, 2016).

Ovaj popis predstavlja različite izvore iz kojih se putem društvenih mreža ili portala može doći do određene informacije. Upravo tvrdnja da su vjerodostojni izvori najrjeđi od ostalih označava eru post-istine u kojoj se nalazimo. Svaki članak ili objavu na društvenoj mreži potrebno je analizirati i proučiti njihove izvore. Rochlin (2017) smatra kako je ova podjela djelotvorna samo za one osobe koje dijele ista ideološka i politička uvjerenja kao autorica, odnosno tvrdi da se svim ovim izrazima može opisati ista vijest ovisno o uvjerenjima onog tko piše ili priča. Rochlin (2017) daje primjer da demokrati koji vjeruju da je Obama rođen u Americi mogu reći da je tvrdnja suprotna njihovoj vijest mržnje i ekstremne pristranosti. S druge strane republikanci koji vjeruju da Obama nije rođen u Americi mogli bi reći da tvrdnja suprotna njihovoj dolazi iz glasina ili iz teorije zavjere. Obje strane mogle bi tvrditi da je tvrdnja suprotna njihovoj lažna vijest i pritom bi smatrali kako je njihovo uvjerenje potkrijepljeno „vjerodostojnim“ vijestima. Upravo ovu pojavu primjećuje i McIntrye (2018) i opisuje ju kao prisutnost samozavaravanja do te mjere da neka osoba vjeruje u neistinu i ne želi proučiti ili suprotstaviti svoje uvjerenje drugim informacijama i izvorima. „Ove drastične kontradikcije u uvjerenjima simbolične su za današnje društvo post-istine u kojem su činjenice od sekundarne važnosti za formiranje mišljenja i koje karakterizira namjerno sljepilo prema dokazima, nepovjerenje u autoritete i apel na emocionalno utemeljene argumente koji se često ukorjenjuju u strahovima ili tjeskobama“ (Rochlin, 2017:8).

2.2. Poricanje znanosti kao preteča ostalih fenomena post-istine

Znanost je, ističe Hanson (2017), praksa koja daje najpouzdanije izjave koje se u određenom trenutku mogu dati o temama koje pokriva znanstvena zajednica. To uključuje izjave o prirodi, ljudima, društvu, fizičkoj stvarnosti i o misaonim konstrukcijama. No u znanosti i njenim postupcima uvijek postoji neizvjesnost i nesigurnost. Torcello (2020) tvrdi, kako bi se smanjila nesigurnost, znanost je metodološki organizirana u proces koji treba isključiti zbunjujuće varijable. Kada se postigne znanstveni konsenzus to znači da su svi pokušaji da se skeptično demantira određena hipoteza umjesto toga poslužili za jačanje vjerojatnosti te hipoteze. Slično navodi i McIntrye (2018) kako su rezultati znanstvenog rada često rutinski pomno ispitani od strane ostalih znanstvenika, a empirijske provjere činjenica su najvišeg mogućeg reda. Pravila za provjeru znanstvenih radova su prilično transparentna zato što se u procjeni vrijednosti znanstvene teorije najviše vrednuju empirijski dokazi koji na kraju sudjeluju u stvaranju općeg znanja. McIntrye (2018) nadalje navodi kako je uvijek teoretski moguće da neki budući podatak opovrgne određenu znanstvenu teoriju. To ne znači da znanstvenim teorijama ne treba

vjerovati, nego da znanstvenici moraju priznati da se ni njihova najbolja objašnjenja realnosti ne mogu ponuditi kao apsolutna istina, već kao snažno opravdano vjerovanje temeljeno na dokazima koji se do sada nude.

Torcello (2020) smatra da se, kada znanstveni konsenzus odbace nestručnjaci koji se naivno smatraju pametnijima od kolektivne znanstvene zajednice, to može nazvati pseudoskepticizmom. Na pojavu pseudoskepticizma mogu utjecati dva faktora: nepoznavanje znanstvenog procesa i ideološki motivirano zaključivanje. Osim pseudoskepticizma važni pojmovi za spomenuti su poricanje znanosti i pseudoznanost. Hannson (2017) tvrdi kako su ova dva pojma usko povezana i ne treba ih se smatrati kao strogu dihotomiju, već kao dvije različite točke na spektru istog problema. Hannson (2017) nastavlja kako se određena izjava treba smatrati pseudoznanstvenom samo ako zadovoljava ova tri kriterija:

1. Odnosi se na pitanje iz područja znanosti u širem smislu (kriterij znanstvene domene).
2. Nepouzdana je i ne može joj se vjerovati (kriterij nepouzdanosti).
3. Dio je doktrine čiji zagovornici pokušavaju stvoriti dojam da predstavljaju najpouzdanije informacije o određenoj temi (kriterij devijantne doktrine).

Pomoću ova tri kriterija određuju se pseudoznanstvene teorije i teorije pomoću kojih se pokušava poricati znanost. Iako su pseudoznanost i poricanje istine dva usko povezana pojma, Hannson (2017) nudi odrednice pomoću kojih možemo razlikovati ta dva pojma. Osobe koje poriču znanost čine to iz razloga neslaganja s određenom znanstvenom izjavom ili teorijom. Neki tipični primjeri poricanja znanosti su: poricanje holokausta, poricanje teorije relativnosti, poricanje cijepljenja, poricanje klimatskih promjena i tako dalje. S druge strane pseudoznanstvene teorije i njihovi zagovornici su motivirani iznošenjem svojih teorija. Takve teorije često impliciraju i odbacivanje određenih znanstvenih činjenica, no primarni cilj takvih teorija je upravo promovirati određenu pseudoznanstvenu teoriju. Primjeri pseudoznanstvenih teorija su: astrologija, homeopatija, transcendentalna meditacija, teorije drevnih izvanzemaljaca i tako dalje. Znanstveni rezultati i teorije su nekada bili poštovani zbog autoriteta svoje metode, a danas te teorije u pitanje dovodi mnoštvo ljudi koji nisu znanstvenici i koji se ne slažu se s tim idejama. Dokaz toga možemo vidjeti u različitim pseudoznanstvenim teorijama i u teorijama koje poriču znanost pa samim time i u fenomenu post-istine, jer kako McIntyre (2018) navodi, fenomen poricanja znanosti relevantan je kao način za razumijevanje fenomena post-istine.

Poricanje znanosti prvi puta se pojavilo u diskursu o pušenju i štetnosti cigareta 1950-ih godina. McIntrye (2018) spominje stvaranje Duhanskog instituta u Sjedinjenim Američkim Državama nakon objave znanstvenog članka u kojem je objavljena povezanost cigaretnog katrana s rakom kod laboratorijskih miševa. Duhanski institut je pod vodstvom američkog izvršnog direktora za odnose s javnošću, John-om Hill-om, zaključio da je njihova misija uvjeriti javnost da nema dokaza da cigarete uzrokuju rak i da su prijašnja istraživanja propitkivana od mnogih znanstvenika. „Duhanski institut osnovan je da stvori sumnju nad znanstvenim konsenzusom da pušenje cigareta uzrokuje rak, da uvjere medije da postoje dvije strane priče o riziku duhana i da obje priče treba jednako vrednovati. Naposljetku, nastojao je navesti političare dalje od narušavanja ekonomskog interesa duhanskih kompanija.“ (McIntrye, 2018:23). Duhanski institut u Americi završio je s djelovanjem tek 1998. godine i do tada je stvorio ogromnu pomutnju u raspravi o štetnosti cigareta i ostavio nacrt po kojem će se temeljiti svako kasnije poricanje znanosti. Primjer za takav model možemo uočiti i u diskursu o klimatskim promjenama. Cook (2016) tvrdi da je pod utjecajem naftnih kompanija 1990-ih godina izdano mnoštvo varljivih publikacija koje su se vremenski poklapale s međunarodnim pokušajima za smanjenje emisije ugljika u atmosferu. Torcello (2020) iznosi podatak da su već 1970-ih godina znanstvenici naftnih kompanija upozoravali svoje nadređene na utjecaj čovjeka na globalno zatopljenje, no naftne kompanije su i dalje nastavile svoj poslovni model šireći dezinformacije javnosti. McIntrye (2018) uočava kako poricanje znanosti funkcionira tako da određeni pojedinci ili institucije pronađu i financiraju vlastite stručnjake, to upotrijebe kako bi medijima sugerirali da postoje dvije strane priče, proguraju svoju stranu priče kroz odnose s javnošću i vladino lobiranje te iskoriste nastalu zbrku javnosti kako bi doveli u pitanje sve znanstvene rezultate koje žele osporiti. Takav model može se uočiti u svim pokušajima poricanja znanosti pa tako i u kasnijim fenomenima post-istine.

Pierre (2020) tvrdi da je vjerovanje u pseudoznanosti i povjerenje u osobe ili institucije koje poriču znanost, uz utjecaj interneta putem kojeg se neprovjerene činjenice tretiraju kao ekvivalent znanstvenim dokazima, rezultiralo „smrću stručnosti“. Kao što McIntrye (2020) smatra, ako je moguće poreći činjenice o klimatskim promjenama moguće je poreći bilo koju znanstvenu činjenicu ili tvrdnju. Uzevši u obzir još i utjecaj društvenih mreža i brzinu širenja netočnih informacija putem interneta, jasno je da se društvo nalazi u doba post-istine.

2.3. Utjecaj društvenih mreža u doba post-istine

Kao što je u prethodnim poglavljima zaključeno, širenje dezinformacija i lažnih vijesti odvijalo se kroz sve medije u povijesti, no pojavom interneta i društvenih mreža omogućeno je dijeljenje određene informacije, istinite ili neistinite, cijelom svijetu ogromnim brzinama. McIntrye (2018) ističe kako je nastanak društvenih mreža omogućio pojedincima da se povežu sa svojim dosadašnjim prijateljima i da stvore nova poznanstva. Mogli su dijeliti svoja mišljenja i sudjelovati u online zajednicama bilo koje teme. Kako su društvene mreže rasle i sve više ljudi im je pristupalo, tradicionalni mediji postali su zamijenjeni društvenim mrežama koje su preuzele ulogu agregatora vijesti. Prema Rochlin (2017) preuzimanje uloge agregatora vijesti stvorilo je situaciju u kojoj platforme društvenih mreža kao što je Facebook postanu isprepletene s novinarstvom, a „društvene mreže kao takve ne snose odgovornost za netočnost sadržaja, pa ni u slučaju njegovog umnožavanja.“ (Jevtić, 2017:130). Društvene mreže postale su primarni izvor informacija velikog broja ljudi i više nisu samo platforme za dijeljenje trenutaka iz privatnog života. Porast korištenja društvenih mreža kao izvora vijesti pomutio je razliku između vijesti i mišljenja, time što su ljudi dijelili priče s blogova, alternativnih i ostalih nepouzdanih stranica kao da su sve istinite. Kucharski (2016) ovaj proces uspoređuje s epidemijom tvrdeći da postoje sličnosti između širenja lažnih vijesti putem društvenih mreža i evolucije i prenošenja infekcija, jer su i infekcije i mišljenja oblikovani socijalnim kontaktima. Ova usporedba širenja lažnih vijesti sa širenjem virusa posebno je uočljiva i u pandemiji virusa COVID-19. Tako Kurelović i ostali (2021) navode kako se svijet ne bori samo s globalnom pandemijom uzrokovanom koronavirusom nego i s epidemijom informacija. Epidemija informacija je, prema Kurelović i ostalima (2021), fenomen prevelikog broja informacija o određenoj temi koje se nekontrolirano šire, što otežava pronalazak vjerodostojnih informacija i kvalitetnih izvora.

Jevtić (2017) smatra kako je termin post-istina dobio sasvim novu formu zahvaljujući društvenim mrežama iz ova dva razloga:

1. Društvene mreže promijenile su mogući smjer kreiranja lažnih vijesti, odnosno dezinformacije su mogle biti plasiranje „odozdo“, što znači da su dosadašnji konzumenti vijesti mogli stvarati i dijeliti netočne informacije.
2. Društvenim mrežama omogućena je naizgled najdirektnija dvosmjerna komunikacija, koja se vrlo ubrzo pretvorila u potpunu suprotnost.

Kovačić i Baran (2018) tvrde da u današnje vrijeme članci koji pokušavaju sagledati objektivno širu sliku rijetko postaju popularni na društvenim mrežama, a upravo su takvi svi tekstovi koje objavljuju klasični mediji. Članci koje su pisali profesionalni novinari ili znanstvenici u kojima su provjerene činjenice na društvenim mrežama smatraju se jednako vrijedni kao i članci koji su u potpunosti izmišljeni. Ljudi mogu odabrati onaj sadržaj (bio on istinit ili neistinit) koji ih zanima i neće se potruditi provjeriti informacije u drugim izvorima. McIntyre (2018) smatra kako time ljudi hrane svoju potrebu za potvrdom pristranosti (eng. *confirmation bias*) što dovodi do fenomena filter mjehurića (eng. *filter bubbles*).

Društvene mreže stvaraju nepregledni i brzi tok informacija nad kojim nema nikakve kontrole istine i laži, a „algoritmi društvenih mreža zatvaraju nas u „komore jeke“ koje se pune svakakvim sadržajem te izoliraju ljude od vanjskog utjecaja drugih gledišta...” (Cvrtila, 2019:84). Hoće li vijesti koje neka osoba čita biti pouzdane i istinite ovisit će o algoritmu društvenih mreža koji odlučuje hoće li joj se određene vijesti svidjeti više od drugih. McIntyre (2018) to smatra ironičnim – Internet koji, svakome tko se potruži istražiti, omogućuje neposredan pristup pouzdanim informacijama, za neke je postao samo „komora jeke“. Rochlin (2017) također smatra kako su društvene mreže svojim korisnicima omogućile da stvore mjehurić vijesti i informacija koje se slažu samo s njihovim uvjerenjima i vjerovanjima. Dakle, vjeruje se kako svaka osoba ima svoj filter mjehurić sadržaja koji je stvoren algoritmima pomoću kojih se iznosi sadržaj koji se slaže s našim stavovima, odnosno filtrira se sadržaj koji bismo smatrali nezanimljivim ili proturječnim našim uvjerenjima. Cardenal i ostali (2019) smatraju važnim napomenuti činjenicu da su ti algoritmi bazirani na prošloj aktivnosti korisnika, iako je korisnik sam odabrao češće pristupati nekom nepouzdanim izvoru informacija, algoritmi će ga izložiti selektivnom izlaganju bez njegova pristanka. Rochlin (2017) tvrdi kako ljudi vole biti izloženi informacijama u koje vjeruju, a ne vole biti izloženi informacijama u koje ne vjeruju. Iz tog razloga će vijesti koje ljudi susreću na internetu i društvenim mrežama u jednu ruku biti odraz njihovih uvjerenja i preferencija. Fenomen filter mjehurića na društvenim mrežama Laybats (2016) smatra samo ogledalom filtera koji su pojedinci i prije pojave interneta stvarali za sebe odabirom informacijskog sadržaja koji jača njihove postojeće vrijednosti, mišljenja i uvjerenja.

Utjecaj društvenih medija vidljiv je i u masovnom korištenju društvenih medija kao izvora informacija. McIntyre (2018) kaže kako 44 posto ukupnog odraslog stanovništva Sjedinjenih Američkih Država koristi društvene mreže kao glavni izvor informacija. Begović i Labaš (2021) spominju kako su i u Hrvatskoj, prema anketama, društvene mreže primarni izvor

informacija i novosti. Također spominje kako u Hrvatskoj i Portugalu u odnosu na Europsku Uniju najviše ljudi vjeruje vijestima i informacijama koje dobije putem društvenih mreža. Kriterij istine, napominje Laybats (2016), izbačen je iz tehnološki posredovanih društvenih mreža kako bi se zamjenio sadržajem koji je privlačniji na emocionalnoj razini. Takav sadržaj prije će biti dijeljen ili otvoren i time pobijediti u natjecanju u kojem se vrednuju klikovi, dijeljenja i pozitivno označavanje (eng. *like*). Rochlin (2017) tvrdi kako nije bitno hoće li nas određena vijest učiniti sretnim ili tužnim dokle god na nju kliknemo, a taj klik se potiče jer što više puta kliknemo to je veći potencijal za zaradom novca od oglašavanja. Iako društvene mreže i nova tehnologija svakako imaju svoj utjecaj u kreiranju doba post-istine, krivica se ne može pripisati samo njima.

Kao što McIntyre (2018) ističe, tehnologija je uvijek imala ulogu u širenju lažnih vijesti i dezinformacija, no pojavom interneta postali smo lijeni tražiti vjerodostojne informacije i time si pogoršali mogućnost kritičnog prosuđivanja. „Elektronička diseminacija informacija može se koristiti za širenje laži, ali također može se koristiti i za širenje istine. Ako imamo ideale za koje se vrijedi boriti, borimo se. Ako naše alate koriste kao oružje, vratimo ih natrag.“ (McIntyre, 2018:122).

3. Informacijska pismenost

U prethodnim poglavljima zaključeno je kako živimo u doba post-istine u kojemu osjećaji imaju nadmoć nad činjenicama, a dezinformacije i lažne vijesti vladaju informacijskim krajolikom. Pitanje je na koji način se kao društvo možemo obraniti od fenomena koji čine post-istinu i kako doći do kvalitetnih i vjerodostojnih informacija u obilju netočnih informacija i dezinformacija.

Špiranec (2018) ističe kako većina autora tvrdi da je informacijska pismenost najbolji alat za borbu protiv dezinformacija i lažnih vijesti. Buschman (2009) navodi kako se do sada smatralo da je pismenost pojam koji je dobro shvaćen i strogo definiran, no s pojavom interneta i digitalnog načina prijenosa informacija, pojam pismenosti zamijenjen je novim oblicima pismenosti. Vrkić Dimić (2014) navodi različite sintagme kao što su tradicionalna, informatička, informacijska pismenost, a uz njih navodi i digitalnu, internetsku i medijsku pismenost. Riječ je o srodnim, ali različitim konceptima koje će u nastavku biti definirane i proučit će se na koji način nove pismenosti mogu pomoći u navigiranju kroz doba post-istine. Iako postoje različite sintagme i pojmovi koji se spominju u diskursu o suvremenim vrstama pismenosti, informacijsku pismenost možemo smatrati kao „temeljni oblik suvremene pismenosti koji u najvećem dijelu objedinjuje razvijene vještine ostalih vrsta pismenosti.“ (Vrkić Dimić, 2014:382).

3.1. Pojam informacijske pismenosti i suvremeni oblici pismenosti

Zubac i Tufekčić (2014) smatraju kako je svaka kultura i tradicija prepoznatljiva po oblicima pismenosti svoga vremena pa kao primjere navodi: glinene pločice, pergamenu, papirus, papir, računalo, tablet i ostale. U tradicionalnom pogledu, riječ pismenost veže se uz glagole čitanja i pisanja (Špiranec,2014). Kako današnje društvo sve više koristi računala, mobitele i internet, tako je i sve veća potreba za informacijskom pismenošću. Kao što Špiranec (2014) navodi, važnost informacijske pismenosti potvrdit će svaki informacijski stručnjak ili knjižničar zato što je pojam informacijske pismenosti prihvaćen, istraživan i pojam o kojemu se puno raspravljalo. Špiranec (2014) nastavlja da prije no što je informacijska pismenosti ostvarila definicijski konsenzus i prihvaćanje, prošla je proces teorijskog oblikovanja. Farkas (2011) ističe tri faze u evoluciji koncepta informacijske pismenosti, a to su:

1. Usmjerenost na obrazovanje korisnika u knjižnici
2. Edukacija informacijske pismenosti u kontekstu interneta
3. Edukacija informacijske pismenosti u kontekstu Weba 2.0

Tuominen i ostali (2005) tvrde kako je diskurs o informacijskoj pismenosti počeo 1960-ih godina, a prve knjige i članci na tu temu bili su opisnog tipa i nisu išli u detalje vezane uz koncept informacijske pismenosti, ni u detalje kompetencija i znanja koje je potrebno usvojiti. Prema Doyle (1994), pojam „informacijske pismenosti“ prvi je upotrijebio Paul Zurkowski 1974. godine. u izvješću za Nacionalno Povjerenstvo za Knjižnice i Informacijske Znanosti (National Commission on Libraries and Information Science). Tuominen i ostali (2005) spominju kako je Zurkowski definirao informacijsku pismenost kao sposobnost pojedinca da koristi informacijske alate i primarne izvore za rješavanje problema. Špiranec i Banek Zorica (2008) ističu kako je 1989. godine Američko knjižničarsko društvo (American Library Association) formuliralo jednu od najcitiranijih definicija informacijske pismenosti. Prema izvješću Američkog knjižničarskog društva informacijski pismene osobe su one koje „znaju učiti jer znaju da je znanje organizirano, znaju kako pronaći informaciju i kako iskoristiti informaciju da i drugi od njih mogu učiti... To su ljudi koji su spremni na cjeloživotno učenje jer uvijek mogu naći informaciju koja im je potrebna za određeni zadatak ili odluku.“ (ALA, 1989). U izvješću se također tvrdi da se „studente treba potaknuti na sudjelovanje u procesima:

- Prepoznavanja svoje potrebe za informacijom
- Identificiranja informacije koja im može pomoći riješiti problem ili pitanje
- Pronalasku potrebne informacije
- Vrednovanju informacije
- Organiziranju informacije
- Učinkovitom korištenju informacije“ (ALA, 1989).

Ovaj popis ujedno je i popis kompetencija koje čine informacijski pismenu osobu. Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica (2012) navode kako je potrebno navesti i definiciju autora Webbera i Johnstona koji smještaju informacijsku pismenost u širi društveni kontekst i ističu kritičku i etičku dimenziju koncepta. „Informacijsko se opismenjivanje sastoji od usvajanja primjerenoga informacijskog ponašanja u svrhu dolaženja do one informacije koja će zadovoljiti informacijsku potrebu i to bez obzira na medij, a uključuje i kritičku osviještenost o važnosti mudrog i etičkog korištenja informacija. Važno je da informacijska pismenost ne bude reducirana na knjižnične ili računalne vještine već poimana kao odgovor na kulturni,

društveni i ekonomski razvoj informacijskog društva.” (Webber & Johnston, 2000: 384). Doyle (1994) nudi detaljniji popis kompetencija informacijske pismenosti tako što uz kompetencije koje je navelo Američko knjižničarsko društvo, navodi još nekoliko. Doyle tvrdi da je „informatički pismena osoba ona koja:

- Prepoznaje da je točna i kompletna informacija osnova za inteligentno donošenje odluka
- Prepoznaje potrebu za informacijom
- Formulira pitanja na temelju informacijske potrebe
- Identificira potencijalne izvore informacija
- Razvija uspješne strategije pretraživanja
- Pristupa izvorima informacija uključujući računalne i ostale tehnologije
- Evaluira informaciju
- Organizira informaciju
- Integrira nove informacije u već postojeći sustav znanja
- Koristi informacije za kritičko razmišljanje i rješavanje problema“ (Doyle, 1994:3).

„Iz prikazanih je pojmovnih određenja informacijske pismenosti razvidno da je ona ključna kompetencija potrebna za cjeloživotno obrazovanje i posljedično ugrađena u polazišta suvremenih nacionalnih prosvjetnih politika i međunarodnih dokumenata iz područja obrazovanja kao jedna od raznovrsnih oblika opismenjivanja za 21. st.“ (Špiranec, 2003:7). Suvremena standardna pismenost prema Vrkić Dimić (2014) podrazumijeva kombinaciju različitih sposobnosti kao što su: alfabetska, numerička, tehnička, informatička i simbolička pismenost. Za razliku od standardne pismenosti, informatička pismenost je „sinteza svih vještina koje su pojedincu potrebne kako bi mogao u živjeti u informatičko doba.“ (Doyle, 1994:2).

Špiranec (2003) navodi knjižničnu pismenost (eng. *library literacy*) kao preteču informacijske pismenosti te tvrdi da se ona ostvaruje upućivanjem i poučavanjem o korištenju određene knjižnice kao i njenih usluga i izvora. Danas su obrazovne aktivnosti u knjižnicama više fokusirane na informatičku pismenost kako bi korisnicima omogućili različite vještine pronalaženja i kvalitetnog korištenja izvora bez obzira na to gdje se korisnici nalaze (Špiranec, 2003). „Posrijedi je dakle evolucija edukacije korisnika, što je uočljivo u činjenici da su mnogi programi edukacije korisnika rekonceptualizirani i preimenovani u programe informacijske pismenosti kako bi mogli zadovoljiti potrebe u sve složenijem informatičkom okružju koje se

odlikuje razvitkom novih tehnologija i većom raznolikošću medija i usluga.“ (Špiranec, 2003:8).

Vrkić Dimić (2014) spominje informatičku pismenost kao pismenost koja se veoma često izjednačava s informacijskom pismenošću. Informatička pismenost prema Špiranec (2003) ostvaruje se putem određene razine uporabe i operiranja računalnim sustavima, mrežama i programima. Zbog velike količine informacija koje su danas dostupne u elektroničkom obliku važno je da pojedinac bude informatički pismen kako bi mogao biti informacijski pismen, jer „riječ je o međusobno uvjetovanom odnosu.“ (Vrkić Dimić, 2014:384). Iako pojedinac mora biti informatički pismen kako bi mogao doći do kvalitetnih informacija, informatička pismenost ne pretpostavlja informacijsku pismenost, što znači ako pojedinac vješto savladava probleme informatičkog karaktera ne znači da će nužno znati doći do kvalitetne informacije (Špiranec, 2003). „Dok se informacijska pismenost bavi sadržajem, informatička se odnosi na tehnologiju, infrastrukturu i tehnološki „know-how“.“ (Špiranec, 2003:8). Kao što Vrkić Dimić (2014) tvrdi, možemo zaključiti da informatička i informacijska pismenost nisu sinonimi, već, u suvremenim okolnostima, međusobno uvjetovan niz vještina, kompetencija i znanja.

Iduća suvremena pismenost koja se spominje je digitalna pismenost. Prema Špiranec (2003), digitalna pismenost odnosi se na sposobnost čitanja i razumijevanja hiperteksta ili multimedijских tekstova, a podrazumijeva razumijevanje slika, zvukova i teksta prikazanog u obliku dinamičkog, nelinearnog hiperteksta. Vrkić Dimić (2014) ističe kako je riječ o korištenju informacija dostupnih putem interneta, ali se odnosi i na digitaliziranu građu dostupnu u knjižnicama, muzejima i ostalim sličnim institucijama. Digitalna pismenost objedinjuje sposobnosti uporabe novih informacijsko-komunikacijskih alata, ali i vještine medijske pismenosti radi mogućnosti snalaženja slikovnim, tekstualnim i audiovizualnim sadržajima koji se pojavljuju na globalnim računalnim i komunikacijskim mrežama (Špiranec, 2003). Konkretno vještine obuhvaćene ovim terminom, prema Špiranec (2003), uključuju prosuđivanje o online izvorima, pretraživanje interneta, upravljanje multimedijском građom, komuniciranje putem mreže. Vrkić Dimić (2014) spominje još i kreiranje i razmjenu informacija, kao i participaciju u virtualnim zajednicama kao još dvije vještine koje je potrebno navesti. Iako se koncept digitalne pismenosti na neki način preklapa s konceptom informacijske pismenosti, informacijska pismenost širi je „koncept od digitalne pismenosti budući da sve informacije još nisu u elektroničkom obliku, a opseg dostupnog digitalnog sadržaja skroman je u odnosu na količinu tiskanih izvora.“ (Špiranec, 2003:9).

Medijska pismenost, iznosi Špiranec (2003), odnosi se na sposobnost konzumiranja i kritičkog razmišljanja o informacijama dobivenih putem različitih medija kao što su novine, radio, televizija i danas najzastupljenijih interneta i društvenih mreža. Sivirić (2020) tvrdi kako bi medijska pismenost trebala omogućiti svim građanima, bez obzira na spol, političko ili religiozno opredjeljenje, da se kreću u suvremenom okruženju vijesti, informacija i audiovizualnih sadržaja te da mogu donositi kvalitetne i kritičke odluke o svim informacijama koje dobivaju iz medija. Lasić- Lazić, Špiranec i Banek Zorica (2012) uviđaju razliku između medijske i informacijske pismenosti te tvrde kako informacijska pismenost ima veći fokus na pronalaženje kvalitetnih informacija dok medijska pismenost veći naglasak stavlja na odašiljanje informacija. I medijska i informacijska pismenost ističu važnost vrednovanja i kritičkog korištenja informacija, no primjećuje se razlika između te dvije pismenosti i prema njihovoj svrsi. Dakle, „dok se informacijska pismenost usmjerava na korištenje izvora u obrazovne i znanstvene svrhe, razvoj medijskih kompetencija pokazuje snažnu usmjerenost na građansku svijest ostvarujući šire društvene funkcije.“ (Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica, 2012:131).

Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica (2012) ističu kako ne postoje čvrste granice između pojedinih tipova pismenosti, osobito u vrijeme sve veće sličnosti i povezanosti različitih medija, informacijskih prostora pa i samih informacija. Medijska pismenost temelji se na utjecaju suvremenih masovnih medija, digitalna pismenost odnosi se isključivo na vještine vezane uz uporabu informacija na internetskoj mreži te digitaliziranih informacija, a informatička pismenost se odnosi na vještine korištenja računalnih sustava i programa. Informacijska pismenost je pojam koji obuhvaća i ostale navedene pismenosti jer „zahvaća, za razliku od primjerice digitalnih ili medijske pismenosti, različite pojavnosti informacija; od oralnih informacija, analognih izvora tiskanih na papiru pa sve do digitalnih informacija.“ (Lasić-Lazić, Špiranec i Banek Zorica, 2012:130). Špiranec (2003) tvrdi kako je skup pismenosti za 21. stoljeće koncept u kojemu su u međusobnom odnosu različite vrste pismenosti, ali cjeloživotno obrazovanje ostvaruje se tek informacijskom pismenošću koja kombinira vještine iz ostalih vrsta pismenosti kako bi pojedinac uspio odabrati relevantne i vjerodostojne informacije iz velike količine izvora. Dakle u informacijskoj pismenosti miješaju se različite sposobnosti korištenja „tiskanih izvora, knjižnica, digitalne građe i medija, a budući da tek njihov zbir stvara temelje za učenje tijekom cijeloga života, informacijska se pismenost može nazvati krovnom pismenošću.“ (Špiranec i Banek, 2008: 83).

Neki autori kao što su Barton (2019), koji spominje izraz metapismenost i Frau-Meigs (2012) koja spominje transpismenost, smatraju kako je pojam informacijske pismenosti pojam koji se odnosi na linearne medije i više nije primjenjiv u vrijeme interneta i društvenih mreža. Špiranec (2014) se slaže kako su pojava interneta i razvoj društvenih mreža u velikom postotku utjecali i na poimanje i definiranje informacijske pismenosti, a to je vidljivo upravo u pokušajima stvaranja novih pojmova kao što su transpismenost i metapismenost koji bi zamijenili pojam informacijske pismenosti. Pokušaji novijeg definiranja pojma pokazuju važnost i potrebu za informacijskom pismošću u doba post-istine i novih informacijskih krajolika.

3.2. Važnost informacijske i suvremenih pismenosti u kontekstu post-istine

Rochlin (2017) smatra kako su knjižničari i informacijski stručnjaci upravo ti koji mogu svojim djelovanjem naglasiti važnost diskursa post-istine i da imaju alate, sposobnosti i obvezu svojim zajednicama pomoći u borbi protiv dezinformacija. Špiranec (2018) tvrdi kako post-istina predstavlja potpunu suprotnost onoga za što se knjižničarstvo i informacijske znanosti zalažu, ali da su izazovi koje fenomeni post-istine donose društvenog razmjera te da ne treba očekivati djelovanje samo jedne profesije. „Naprotiv, upravo knjižnična profesija se problemskim prostorom post-istine počela baviti vrlo oprezno, naglašavajući potrebu združenog angažmana obrazovnih sustava, ekonomskih i društvenih politika, pravnog uređenja (društvenih) medija kojom bi se regulirala zlouporaba algoritama.“ (Špiranec, 2018:39). Špiranec (2018) nastavlja kako stručni izvori koji se bave ulogom knjižnica u doba post-istine navode dvije ključne stavke: neometan pristup informacijama i informacijsku pismenost.

Kao što je ranije spomenuto, informacijsku pismenost mnogi autori smatraju kao glavni alat za suzbijanje dezinformacija i lažnih vijesti, a vrijedno je spomenuti „da su koncepti medijske i informacijske pismenosti prepoznati i izvan knjižničarske zajednice kao jedan od načina rješavanja post-istine.“ (Špiranec, 2018:39). Neki autori zagovaraju, tvrdi Špiranec (2018), tehnološka rješenja poput certificiranja, dodjele indikatora kvalitete i detektiranja i uklanjanja lažnih vijesti i dezinformacija, no takvi sustavi mogli bi rezultirati različitim oblicima nadzora i cenzure. McIntyre (2018) spominje kako je najveći problem post-istine dugotrajni utjecaj dezinformacija i lažnih vijesti na stavove i mišljenje pojedinaca. Takvi su dugotrajni utjecaji u literaturi poznati pod nazivima „učinak kontinuiranog utjecaja (engl. *continued influence effect*), motivirano rasuđivanje (engl. *motivated reasoning*) i potvrda pristranosti (engl. *confirmation bias*), a iskazuju se kroz preferenciju informacija koje potvrđuju postojeće

spoznaje, uz istovremeno ignoriranje ili odbacivanje informacija koje, koliko god valjane bile, ugrožavaju svjetonazor ili stavove pojedinca.“ (Špiranec, 2018:40). Dakle, osiguravanje pristupa vjerodostojnim informacijama neće nužno značiti zaustavljanje dezinformacija ili lažnih vijesti.

Bluemle (2018) upozorava da su knjižnice godinama stavljale prevelik naglasak na prakse pronalaska i korištenja informacija, dok se premalo pažnje posvetilo vrednovanju izvora. „Uz procjenu vanjskih indikatora izvora (npr. domena) potrebno je usredotočiti se na tvrdnje iznesene u samom izvoru, a zbog kompleksnosti digitalnih okruženja zasnovanih na algoritmima, nadzoru i skrivenim interesima se postupci vrednovanja s izvora i tvrdnji u izvoru moraju proširiti na kritičko promišljanje o ustroju digitalnih informacijskih prostora. Uz navedene elemente knjižnice bi korisnike, zbog složenih mehanizama interakcija s informacijama, trebale poticati da vrednuju „sami sebe“.“ (Špiranec, 2018:42). Špiranec (2018) navodi i Lenkera koji spominje primjere pitanja koja pomažu korisnicima promisliti o strukturi informacijskog krajolika kao i o svojim interakcijama u tom krajoliku, a pitanja koja spominje su:

1. Kojim informacijama vjerujete ?
2. Iz kojih razloga se slažete s nekom informacijom ?
3. Kakve i čije perspektive su uključene/isključene ?

Ova pitanja omogućuju korisniku da spozna i promisli o unutarnjim i vanjskim faktorima koji oblikuju njegove stavove i procjene informacija i time „nadilaze sam sadržaj ili alat/medij/izvor koji su do sada bili glavni fokus postupaka vrednovanja.“ (Špiranec, 2018:42). Bluemle (2018), naglašava važnost djelovanja knjižničara u tri područja:

1. Knjižničari moraju više pažnje posvetiti ulozi emocija u rezoniranju i donošenju odluka.
2. Knjižničari se moraju pozabaviti metodama poučavanja o odnosu između dokaza i njihovog tumačenja.
3. Knjižničari moraju osnažiti koncepte društvene pravednosti u kontekstu informacijskog opismenjivanja.

Špiranec (2018) komentira da je kritička informacijska pismenost, koja je usmjerena na emancipaciju pojedinca, korisno polazište za osnaživanje koncepta društvene pravednosti kojeg spominje Bluemle (2018). Barton (2019) tvrdi kako je upravo nedostatak kritičkog promišljanja o informacijama omogućio lažnim vijestima da postanu učinkovite. Kritička

informatijska pismenost bavi se „društveno osviještenim interakcijama s informacijama i razmatra društvene, političke, ekonomske i korporacijske sustave koji upravljaju proizvodnjom, diseminacijom, pristupom i potrošnjom informacija.“ (Špiranec, 2018:43). No važno je napomenuti i ulogu pojedinca u procesu kritičkog promišljanja. Cooke (2018) ističe kako pojedinac treba biti znatiželjan, postavljati pitanja, uvažavati činjenice i procjenjivati izvore kako bi od potrošača postao kritički potrošač informacija.

Cooke (2018) napominje kako pojedinac koji je postao kritički potrošač informacija treba usvojiti pristup metapismenosti. Metapismenost je pristup koji integrira nove informatijske tehnologije i ujedinjuje više vrsta suvremenih pismenosti. Metapismenost „traži od nas da razumijemo vrstu formata i način isporuke informacija; da kritički procijenimo dinamički sadržaj; da procijenimo povratnu informaciju korisnika; da proizvodimo izvorni sadržaj u više medijskih formata; da stvorimo kontekst za informacije koje generiraju korisnici; da razumijemo pitanja osobne privatnosti, etike informacija i pitanja intelektualnog vlasništva; i da razmjenjujemo informacije u participativnim okruženjima.“ (Cooke, 2018:32). Metapismenost dakle potiče kritičko razmišljanje i suradnju korisnika te potiče korisnika da bude aktivan u stvaranju i distribuiranju znanja. Cooke (2018) smatra kako je pojedinac ključ ovog procesa i pojedinac koji je metapismen kritički je angažiran, on je proizvođač sadržaja koji može pridonijeti diskursu i također se može uspješno kretati kroz informacijski krajolik prepun alternativnih činjenica. Odnosno, metapismena osoba bi se mogla oduprijeti svim fenomenima post-istine i utjecati na svoju okolinu kvalitetnim širenjem znanja i informacija.

3.3. Informatijska pismenost u obrazovanju

Obrazovanje je, tvrde Zubac i Tufekčić (2014), u odgojnom, intelektualnom, kulturnom i socijalnom životu djece jedan od temeljnih čimbenika o kojemu ovisi individualnost, suživot i funkcioniranje zajednice u cjelini. Današnja djeca, prema zaključku Baier Jakovac i Hebrang Grgić (2015), pripadnici su takozvane Google generacije i njihova se komunikacija premjestila na mobitele, tablete i računala. “Uočava se slabo razvijena svijest o informacijskoj potrebi, neprepoznavanje značajnih informacija, nerazvijena mjerila vrednovanja, djelomično znanje itd.“ (Rubinić i Stričević, 2011:27). Rezultati istraživanja Kurelović i ostalih (2021) pokazali su da mladi za informiranje pretežito koriste digitalne medije, a Baier Jakovac i Hebrang Grgić (2015) tvrde kako vlada mišljenje da su mladi danas u velikoj mjeri informacijski nepismeni. Također, istraživanje (2021) je pokazalo kako mladi u 50% slučajeva ne mogu prepoznati

istinite, odnosno neistinite vijesti, stoga je očito kako bi trebalo poraditi na povećanju vještina informacijske pismenosti. „U vremenu izuzetno velikog broja informacija koje su dostupne na svakome koraku, te su vještine postale potreba svakoga čovjeka, a posebno mladih osoba koje se u mnoštvu informacija moraju naučiti snalaziti, a same informacije trebaju naučiti koristiti na osobnu korist te dobrobit društva u cijelosti.“ (Baier Jakovac i Hebrang Grgić, 2015:29).

Zubac i Tufekčić (2014) ističu kako su informacijsko-komunikacijski mediji postali neizostavni dio obrazovanja u 21.stoljeću, a multimedijaska okolina važna je odrednica svake škole i školske knjižnice. Knjižničari i školske knjižnice, tvrde Zubac i Tufekčić (2014) imaju zadaću unaprijediti sve oblike i metode odgojno-obrazovnog postupka, pomagati u stručnom usavršavanju nastavnika i učenicima stvarati naviku čitanja i korištenja knjižničnih usluga. Pritom bi informacijska pismenost trebala biti usmjerena na učenika i „njegove individualne razlike, kritičko mišljenje, volju i želju za pronalaženjem, posjedovanjem i odbacivanjem znanja te razvijanje govornih, čitalačkih i socijalnih vještina.“ (Zubac i Tufekčić, 2014:226). Kiš i Plaščak (2020) navode kako se od prvog do četvrtog razreda osnovne škole fokus informacijske pismenosti svodi na upoznavanju školske knjižnice i knjižničara te knjizi kao fizičkoj jedinici. Od petog do osmog razreda fokus je usmjeren na pretraživanje, vrednovanje i korištenje informacija. Kiš i Plaščak (2020) smatraju kako su najvažnije vještine koje učenici trebaju usvojiti u tom razdoblju pronalaženje knjiga na policama knjižnice, razumijevanje UDK sustava te samostalna uporaba predmetnica i pravilno citiranje izvora informacija. Dakle, kao što zaključuju i Zubac i Tufekčić (2014), na kraju primarnog obrazovanja očekuje se od učenika da su kompetentni za samostalno pretraživanje i pronalaženje kvalitetnih informacija te da su usvojili osnove informacijske pismenosti.

Rubinić i Stričević (2011) tvrde kako su pod utjecajem Bolonjskog procesa mnoge visokoškolske knjižnice uvele program informacijskog opismenjivanja te navode četiri osnovna modela:

1. Intrakurikularni ili ugniježđeni tip kolegija
2. Interkurikularni ili integrirani tip kolegija
3. Ekstrakurikularno ili paralelno informacijsko opismenjivanje
4. Samostojeći kolegij

Rubinić i Stričević (2011) istraživale su program informacijskog opismenjivanja na Sveučilištu u Grazu i zaključile su kako je samostojeći kolegij informacijske pismenosti ukomponiran u koncept temeljnih kolegija pokazao uspješne rezultate. Također veoma bitna stavka je da je

samo Sveučilište prepoznalo knjižnicu kao veoma bitnu stavku u ostvarenju informacijske pismenosti na Sveučilištu, a upravo ta stavka neprepoznavanja uloge knjižnica u informacijskom opismenjivanju česti je problem. „Individualni napor knjižnične zajednice ne može rezultirati odgovarajućim uspjehom bez dodatne podrške sveučilišta u cjelini, posebice uzme li se u obzir moguće razvijanje složenijeg modela informacijskog opismenjivanja u kojem je nužna intenzivna suradnja knjižničara i nastavnog osoblja.“ (Rubinić i Stričević, 2011:41).

Knjižnice se, ističu Baier Jakovac i Hebrang Grgić (2015), smatraju mjestima na kojima bi se trebalo provoditi informacijsko opismenjivanje kao dopuna redovnom obrazovanju, no postao je problem zainteresirati mlade za praksu informacijske pismenosti. Odnosno, tvrde Kiš i Plaščak (2020) da se kroz osnovno i srednjoškolsko obrazovanje poučava o aspektima knjižnice i informacijskoj pismenosti, ali nedovoljno. Također, iako su posjete osnovnoškolskim i srednjoškolskim knjižnicama tijekom obrazovanja česte, samim posjetama se ne doprinosi razvijanju informacijske pismenosti. Sukladno tome, Baier Jakovac i Hebrang Grgić (2015) tvrde kako školske knjižnice ne organiziraju dovoljno aktivnosti za razvoj informacijske pismenosti te da je mladima važno u što kraćem roku pronaći potrebne informacije, bez obzira na njihovu kvalitetu, s ciljem ispunjavanja školskih zadataka. Važno je ostvariti veću suradnju između nastavnika i knjižničara te osmisliti zanimljiv način u kojem bi informacijska pismenost bila prezentirana i kako bi mladi shvatili njen značaj (Baier Jakovac i Hebrang Grgić, 2015). Kiš i Plaščak (2020) ističu važnost istraživanja zastupljenosti i kvalitete informacijske pismenosti u školskom obrazovanju na području cijele Hrvatske kako bi se mogle utvrditi slabe točke postojećih modela informacijske pismenosti.

Istraživanja autorica Malerlo i Pereira (2019) i Kurelović i ostalih (2021) pokazuju kako na mlade, za razliku od ostalih dobnih skupina, više utječu fenomeni post-istine. Upravo iz tog razloga važno je osvijestiti potrebu za informacijskom pismenošću tijekom cijelog formalnog obrazovanja, od osnovne škole do završetka fakulteta, jer tada knjižničari i nastavnici mogu prenijeti određena znanja i vještine u sklopu nastavnog sadržaja i uputiti mlade kako se snalaziti u informacijskim krajolicima 21.stoljeća. Uz formalno obrazovanje, “informacijska pismenost komponenta je cjeloživotnog obrazovanja i - kako ga neki nazivaju - temeljnim ljudskim pravom u društvu 21.stoljeća.” (Špiranec, 2003:13).

4. Zaključak

Era post-istine nije zaobišla ni jedan segment društva, ni politiku, ni znanost, ni kulturu, a Jevtić (2017) tvrdi da je u novinarstvu postala toliko očigledna da ju je nemoguće zanemariti. Paradoksalno je da u eri tehnološke i informacijske mogućnosti kada sve možemo provjeriti, svemu pristupiti i sve pronaći s nekoliko klikova, zapravo živimo u doba privida i obmana u kojem je postalo veoma teško razlikovati istinite od lažnih tvrdnji. Društveni mediji i razvoj interneta stvorili su nove informacijske krajolike, a time je nastala i potreba za određenim znanjima i vještinama kako bi se pojedinac u njima uspješno snalazio. Informacijsku pismenost mnogi autori smatraju kao najbolji koncept za suočavanje s fenomenima post-istine, no era post-istine pokazala je da je i koncept informacijske pismenosti potrebno proširiti. Do sada je primarni fokus vrednovanja informacija bio izvor, a Špiranec (2018) navodi kako je potrebno obuhvatiti i kritičko promišljanje o informacijskim okruženjima. Odnosno važno je obratiti pažnju na društvene, političke, ekonomske i korporativne sustave koji utječu na proizvodnju, širenje, pristup i korištenje informacija, ali i na osvještavanje vlastitih interakcija s informacijama (Špiranec, 2018). Različiti autori spominju važnost informacijskih stručnjaka i knjižničara u promicanju različitih sposobnosti informacijske pismenosti, kako u formalnom tako i u cjeloživotnom obrazovanju.

Iako se čovječanstvo nalazi u eri post-istine, istina je i dalje bitna kao što je oduvijek bila. Činjenice su činjenice pa im tako niti laži, niti dezinformacije, niti alternativne činjenice ne mogu proturječiti (McIntrye, 2018). Svaki pojedinac danas je izložen informacijskom obilju, a informacije koje dopiru do nas su nefiltrirane (Špiranec, 2018). Upravo konceptima informacijske, medijske, digitalne i ostale pismenosti, koje svoju noviju formu poprimaju utjecajem post-istine, možemo naučiti snalaziti se u novim informacijskim okruženjima 21. stoljeća. Diskurs post-istine i informacijske pismenosti veoma je važan za različite aspekte današnjeg društva te se samo kolektivnim naporima različitih institucija i samog pojedinca može učiniti pozitivna promjena.

5. Literatura

1. ALA. (1989). *Presidential Committee on Information Literacy: Final Report [online]*. Dostupno na: <https://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential> (Datum pristupa: 13.08.2021.)
2. Baier Jakovac, A., i Hebrang Grgić, I. (2015). 'Informacijska (ne)pismenost : istraživanje mladih korisnika knjižnica u Vukovaru', *Knjižničarstvo*, 19(1-2), str. 27-46. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/239656> (Datum pristupa: 17.08.2021.)
3. Barišić, P. (2018). 'Istina i politika u doba digitalnih medija', *Synthesis philosophica*, 33(2), str. 489-501.
4. Barton, C. C. (2019). 'Critical Literacy in the Post-Truth Media Landscape', *Policy Futures in Education*, str. 1-13.
5. Begović, P., i Labaš, D. (2021). 'Medijske navike, povjerenje publike i lažne vijesti u doba koronavirusa', *Communication Management Review*, 06(01), str. 6-28. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/261003> (Datum pristupa: 12.08.2021.)
6. Bluemle, S. R. (2018). 'Post-Facts: Information Literacy and Authority after the 2016 Election', *Libraries and the Academy*, 18(2), str. 265-282.
7. Buschman, J. (2009). 'Information Literacy, "New" Literacies, and Literacy', *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 79(1), str. 95-118.
8. Cardenal, A. S., Aguilar-Paredes, C., Galais, C., & Pérez-Montoro, M. (2019). 'Digital Technologies and Selective Exposure: How Choice and Filter Bubbles Shape News Media Exposure.' *The International Journal of Press/Politics*, 24(4), str-1-22
9. Cook, J. (2016). 'Countering Climate Science Denial and Communicating Scientific Consensus', *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science [online]*. Dostupno na: <https://oxfordre.com/climatescience/view/10.1093/acrefore/9780190228620.001.0001/acrefore-9780190228620-e-314> (Datum pristupa: 12.08.2021.)
10. Cooke, N. (2018). *Fake News and Alternative Facts*. Chicago : ALA Editions.
11. Cvrtila, L. (2019). 'Diskurs "post-istine": gdje je nestala istina u politici?', *Političke perspektive*, 9(2), str. 65-98.

12. Doyle, C. (1994). *Information Literacy in an Information Society: A Concept for the Information Age*. Syracuse, NY: ERIC.
13. Farkas, M. (2011). 'Technology in Practice: Information Literacy 2.0', *American Libraries*, 42(11/12), str.32. Dostupno na: https://pdxscholar.library.pdx.edu/ulib_fac/35/ (Datum pristupa: 16.08.2021.)
14. Frau-Meigs, D. (2012). 'Transliteracy as the New Research Horizon for Media and Information Literacy', *Medijske studije*, 3(6), str. 14-26. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/96345> (Datum pristupa: 14.08.2021.)
15. Hansson, S. O. (2017). 'Science denial as a form of pseudoscience', *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 63, str. 39-47.
16. Jevtić, M. (2017). Novinarstvo u eri post-istine. U: Šimić, D. R. *Godišnjak 2017*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, str. 121-135. Dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/02/FPN-Godisnjak-18-2017-1.pdf> (Datum pristupa: 10.8.2021.)
17. Kiš, K., i Plaščak, B. (2020). 'Kompetencije knjižnične i informacijske pismenosti od škole do fakulteta', *Knjižničarstvo*, 24(1-2), str. 113-135. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/252325> (Datum pristupa: 15.08.2021.)
18. Kovačić, S., i Baran, T. (2018). 'Novi mediji – generator novih tehnika manipulacija', *Hum*, 13(19), str. 271-294. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/212448> (Datum pristupa: 12.08.2021.)
19. Krelja Kurelović, E., Tomac, F., i Polić, T. (2021). 'Načini informiranja i prepoznavanje lažnih vijesti kod studenata u Hrvatskoj tijekom COVID-19 pandemije', *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 9(1), str. 119-130.
20. Kucharski, A. (2016). 'Study epidemiology of fake news', *Nature*, 540(7634), str. 525–525.
21. Laybats, C., i Tredinnick, L. (2016). 'Post truth, information, and emotion', *Business Information Review*, 33(4), str. 204–206.
22. Lasić-Lazić, J., Špiranec, S., i Banek Zorica, M. (2012). Izgubljeni u novim obrazovnim okruženjima – pronađeni u informacijskom opismenjivanju, *Medijska istraživanja*, 18(1), str.125-142.
23. McIntyre, L. C. (2018). *Post-truth*. Cambridge, MA: MIT Press.

24. Melro, A., i Pereira, S. (2019). 'Fake or Not Fake? Perceptions of Undergraduates on (Dis)Information and Critical Thinking', *Medijske studije*, 10(19), str. 46-67.
25. Pierre, J. M. (2020). 'Mistrust and Misinformation: A Two-Component, Socio-Epistemic Model of Belief in Conspiracy Theories', *Journal of Social and Political Psychology*, 8(2), str. 617-641.
26. Popovac, J. (2020). 'Dezinformacije u digitalnom dobu: Borba za istinu', *Medijska istraživanja*, 26(2), str. 59-76.
27. Rochlin, N. (2017). 'Fake news: belief in post-truth', *Library Hi Tech*, 35(3), str. 386–392.
28. Rubinić, D. (2011). 'Visokoškolska knjižnica u programima informacijskog opismenjivanja studenata : istraživanje programa Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Karl-Franzens Graz', *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 54(4), str. 23-48. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/80039> (Datum pristupa: 16.08.2021.)
29. Špiranec, S. (2018). Knjižnice u dobu post-istine: etičke i epistemološke dileme. U: Pšenica, D. i Štimac, A. *Knjižnice i alternativna (druga) istina : zbornik radova*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2018. str. 29-42
30. Špiranec, S. (2014). 'Information literacy in Web 2.0 environments: emerging dimensions of research', *Libellarium*, 7(1), str. 55-72.
31. Špiranec, S i Banek Zorica, M. (2008). *Informacijska pismenost : teorijski okvir i polazišta*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
32. Špiranec, S. (2003). 'Informacijska pismenost - ključ za cjeloživotno učenje', *Edupoint*, 3(17), str. 4-14. Dostupno na: <http://edupoint.carnet.hr/casopis/17/clanci/1.html> (Datum pristupa: 14.08.2021.)
33. Tesich, S. (1992). 'A Government of Lies', *The Nation*, str. 13.
34. Torcello, L. (2020). 'Science Denial, Pseudoskepticism, and Philosophical Deficits Undermining Public Understanding of Science: A Response to Sharon E. Mason', *Social Epistemology Review and Reply Collective*, 9(9), str.1-9.
35. Tuominen, K., Savolainen, R. i Talja, S. (2005). 'Information Literacy as a Sociotechnical Practice', *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 75(3), str. 329-345.

36. Vrkić Dimić, J. (2014). 'Suvremeni oblici pismenosti', *Školski vjesnik*, 63(3), str. 381-394.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/136084> (Datum pristupa: 16.08.2021.)
37. Webber, S. i Johnston, B. (2000). 'Conceptions of information literacy:new perspectives and implications', *Journal of information science*, 26(6), str. 381.397.
38. Zimdars, M (2016). 'False, Misleading, Clickbait-y, and/or Satirical “News” Sources',
Dostupno na: https://docs.google.com/document/d/1zhaZooMfcJvk_23in201nviWJN1-LhRvGIPXJWBrPRY/edit (Datum pristupa: 13.08.2021.)
39. Zubac, A., i Tufekčić, A. (2014). 'Informacijska pismenost u svijetu i Hrvatskoj – rad školskoga knjižničara u osnovnoj školi', *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 57(4), str. 221-238.
Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/142320> (Datum pristupa: 17.08.2021.)

Post-istina i važnost informacijske pismenosti

Sažetak

Post-istina je fenomen koji označava situacije u kojima se osjećaji i uvjerenja vrednuju više od činjenica i vjerodostojnih informacija. Zbog razvoja novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, širenje lažnih vijesti i dezinformacija odvija se brže no ikada, a algoritmi i filter mjehurići društvenih mreža stvaraju nova informacijska okruženja u kojima se korisnik može snalaziti samo ako je informacijski pismen.

U radu je objašnjen pojam post-istine i fenomeni kao što su lažne vijesti i dezinformacije te je prikazano na koji način je poricanje znanosti, uz razvoj društvenih mreža i novih informacijskih okruženja, utjecalo na današnje doba post-istine. Također, rad se bavi i različitim pojmovnim određenjima koncepta informacijske pismenosti te važnosti informacijske pismenosti u formalnom i cjeloživotnom obrazovanju.

Ključne riječi: post-istina, dezinformacije, lažne vijesti, informacijska pismenosti, suvremene pismenosti

Post-truth and importance of information literacy

Summary

Post-truth is a phenomenon which refers to situations in which feelings and beliefs are valued more than facts and credible information. Due to the development of new information and communication technologies the spread of fake news and misinformation is happening faster than ever, algorithms and filter bubbles of social networks create new information environments in which the user can navigate only if he is information literate.

This paper explains the concept of post-truth and phenomena such as false news and misinformation and shows how the denial of science, along with the development of social networks and new information environments, has affected today's post-truth era. Also, this paper deals with various conceptual definitions of the concept of information literacy and the importance of information literacy in formal and lifelong learning.

Key words: post-truth, misinformation, fake news, information literacy, contemporary literacy